

Юрій Ковтун (Житомир)

РОЗУМІННЯ РОЛІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПРОЦЕСАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У РЕЛІГІЙНОМУ ТРАДИЦІОНАЛІЗМІ В.ЛИПІНСЬКОГО

Процеси реформування та кризові явища в українському суспільстві у кінці ХХ – на початку ХХІ століття наводять на думку, що для стабільного функціонування новітньої української держави та формування громадянського суспільства бракує цілісного світоглядного ідейно-теоретичного підґрунтя. На підставі цього особливої ваги набувають державотворчі концепції визначних українських мислителів ХХ століття. Осібне місце серед них посідає творча спадщина В'ячеслава Липинського, який, всупереч панівним на той час соціалістичним підходам до трансформації українського суспільства, обстоював альтернативну, консервативно-монархічну ідею державного будівництва в Україні.

У межах радянської наукової парадигми праці В. Липинського згадувались у негативному контексті, адже марксистсько-ленінський підхід до суспільно-політичних проблем базувався на ідеї побудови справедливого суспільства у формі соціалізму (комунізму), де провідну роль відіграють народні маси. Натомість консервативні і монархічно-традиціоналістські підходи оголошувалися реакційними. Тому дослідження філософської спадщини В. Липинського зосередилося в українській діаспорі Західної Європи і США, де науковий доробок В.Липинського став предметом досліджень, здійснених А.Базилевським, Л.Біласом, В.Кучабським, І.Лисяком-Рудницьким, О.Назаруком, Я.Пеленським, Д.Чижевським. На етапі становлення модерної української державності ідеї В.Липинського стали об'єктом зацікавленості М.Гордієнка, М.Поповича, І.Тукаленко. Аналіз державотворчих аспектів творчості мислителя став предметом дослідження Б.Ганцажа, Л.Кондратика, В.Кучера, Т.Осташко, Ю.Терещенка, І.Сікори. Утім дослідження ролі церкви, зокрема католицької, у процесі державотворення не стали предметом особливої зацікавленості в українській філософській традиції.

Метою дослідження є з'ясування ролі Католицької церкви у процесі державотворення у контексті релігійного традиціоналізму В.Липинського.

Суспільно-політична концепція В'ячеслава Липинського ґрунтується на таких основних категоріях, як “консерватизм”, “територіальний патріотизм”, “релігійний традиціоналізм”, котрі є актуальними і для сучасного українського суспільства. Основною умовою здійснення української державності мислитель вважав єдність – релігійну, регіональну, політичну, національну, організаційну. Варто зазначити, що соціально-філософські ідеї В. Липинського сформувались в умовах кризової доби українських національно-визвольних змагань 1917-1921 років, яка за сутнісними характеристиками багато в чому співвідноситься з нинішніми соціокультурними і суспільно-політичними трансформаціями українського соціуму.

У контексті дослідження ролі церкви у процесі державотворення і загалом у функціонуванні суспільства важливого значення набуває дослідження розуміння В.Липинським категорії “традиції”. Слід зауважити, що аналіз цієї категорії неможливий без звернення до поняття “консерватизму”. Усталеним є розуміння консерватизму як принципу організації суспільства, основою якого є зміцнення традицій суспільства – сім’ї, соціальної ієрархії, церкви, існуючих порядків. Хоча в консерватизмі не було цілковитого заперечення можливості реформ, консервативний світогляд базувався на пріоритеті наступності, порівняно з інноваціями, на визнанні непорушності Богом даної ієрархічності людського співтовариства, а відтак, і моральних принципів, що лежать в основі існування сім’ї, релігії та власності.

Орієнтація на минуле, згідно з консерватизмом, дає можливість зняти реальні й потенційні протиріччя теперішнього, а тому орієнтація на традицію розглядається як моральний обов’язок перед майбутніми поколіннями. Означені принципи є протилежними лібералізму й соціалізму. Хоча у різні історичні періоди консерватизм може набувати відмінних форм, виділяють дві його основні форми: по-перше, це апологія традиційних порядків (політичний, релігійний консерватизм або традиціоналізм); по-друге – ностальгія за втраченим соціальним статусом (антисемітизм, расизм, ірраціоналізм, націоналізм та ін.). Однак, виходячи з позиції, що поняття “традиціоналізм” є ширшим за обсягом, порівняно з поняттям “консерватизм”, саме консерватизм є формою традиціоналізму. І в консерватизмі, і в традиціоналізмі загалом можна виділити такі сутнісні ознаки: визнання недосконалості людської природи й обмежених можливостей людського розуму; орієнтація на традиції та загальний морально-релігійний порядок; переконання у вродженій

нерівності людей; ставлення до конституції, як до Богом даного порядку, визначної ролі церкви (католицької – на Заході, православної – на Сході), впевненість у необхідності панування закону як форми індивідуальної свободи.

Аналізуючи ідею релігійного традиціоналізму як складову концепції В.Липинського, слід зауважити, що визначальною рисою його творчості є органічне поєднання державницького світогляду з ідеями месіанізму, джерела яких лежать у християнській релігії та в християнському містицизмі. В.Липинський був глибоко релігійною людиною (за віросповіданням – католик), тому поставив в основу розбудови держави віру в Бога, а релігію і Церкву розглядав як важливий державотворчий фактор, адже без містицизму й віри не може бути жертвності суб'єктів державотворення.

На думку мислителя, у громадському, політичному житті релігія є добром, яке треба всіма силами берегти кожному, хто хоче організованість, єдність та силу своєї громади (своєї нації і держави) установити і збільшувати¹. Саме Католицька церква, за твердженням В. Липинського, є найкращою організацією в історії людства. Мислителя приваблює непорушність догм віри, а також заборона вірянам дискутувати, піддавати раціоналістичній критиці (фактично підважувати) ці догми.

Проте церква надає сприяння практичному застосуванню своєї віри в рамках розумної церковної організації. “Тільки раціональна організація ірраціонального стихійного хотіння дала католицькій церкві перемогу з одного боку над розкладовим, руйнуючим самі догми віри, а значить і саму віру, раціоналізмом а з другого над взриваючим віру з середини, вибуховим, неорганізованим фанатизмом та всяким необуздатим стихійним релігійним містицизмом...”².

Натомість В.Липинський трактує традицію не як чинник стабільності певної форми соціального буття, а, передусім, як динамічну творчу силу, рушій суспільно-історичного процесу. У такому розумінні “традиція” постає фактором інноваційного поступального розвитку суспільства. Відтак мислитель гостро критикує штучне копіювання давніх традицій. На думку В.Липинського у нових умовах слід створювати нові форми суспільного життя, однак важливо утримати в них дух старовини, адже

¹ Липинський В. Релігія і церква в історії України. – Нью-Йорк, 1956. – С.17.

² Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – К., 1995. – С.127.

традиція – це доля, котра потребує від людини творчості і праці, боротьби за створення нового. За твердженням І.Лисяка-Рудницького, В.Липинський визнавав наявність прогресивних факторів в історії, а втім він рішуче відкидав ідею автоматичного прогресу: кожне поступове досягнення людства мусить бути окуплене гірким трудом та жертвами і виборене зусиллями розуму та волі³. Іншими словами прогрес у сфері соціальної організації та державного будівництва завжди відносний. На підставі цього В.Липинський заперечував у руслі традиціоналізму ідеї можливості побудови справедливого суспільства, земного раю, в якому існувала б досконала організація суспільства та було б ліквідовано будь-які прояви соціальної несправедливості.

Досліджуючи проблему відношення релігії як “громадської віри у вищі сили, послух яким і виконання їх законів є потребою і обов’язком людей, що до даної релігії належать” до політики у державах різного типу, В. Липинський встановлює, що: в одних – політики намагаються зробити релігію знаряддям у своїх руках; в інших – відкидається потреба в релігії, в третіх – релігія є органічним елементом суспільної організації, спроможним своїм авторитетом підтримати державні завдання, гуманізувати їх. Як сила моральна, на думку В.Липинського, Україні потрібна така Церква, “що нашу дотеперішню гризню за викинуті на наш колоніальний смітничок недогризені кістки перетворить в боротьбу за світове місце України, за ту нашу свідому місію історичну, яку нам, серед інших націй і держав, дав до виконання Великий Бог на Ним сотвореній землі”⁴. Аристократія має стати єдиною ланкою між “старою” і “ноюю” Україною, забезпечивши стабільність національного життя, розвиток якого характеризується високим ступенем дискретності. Відтак, аристократизм В.Липинський мислив як утвердження в українському суспільстві організованих сил, котрі здійснювали б владу на засадах авторитету, християнської релігійності, дисципліни, правопорядку, політичної культури.

За В.Липинським, функція управління оптимально здійснюється саме аристократією як провідною верствою суспільства. Склад аристократії у різні епохи, у різних народів динамічно змінюється. В. Липинський схиляється до думки, суголосної з ідеями М. Бердяєва: людина стає аристок-

³ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х т. – Том 1. – К., 1994. – С.142.

⁴ Липинський В. Релігія і церква в історії України. – С.19–20.

ратом не за походженням. Аристократією стає будь-яка правляча і провідна у даному суспільстві верства.

Визначальну роль у створенні аристократії В. Липинський відводить інтелігенції як верстві, яка не зайнята матеріально-продуктивною працею, не володіє засобами виробництва. Інтелігенція є суб'єктом консолідації в одну культурно-національну цілість народу як пасивної більшості і аристократії як пасивної меншості, в результаті якої відбувається створення нації. Продуктивним з точки зору етносоціальної ситуації в сучасній Україні є розуміння категорії “нації” в історіософії В. Липинського. Воно виходить із концепції “територіального патріотизму. Нація – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави. Тому дійсним Українцем є той, хто живе на Землі України і хто працює заради неї. Виходячи з цього, В. Липинський різко протиставляє власну позицію поглядам як соціалістів, так і ідеологів інтегрального націоналізму. Якщо для перших нація втрачає своє значення у суспільному розвитку, то для других визначальним чинником належності до нації є мова, віра і етнічне походження.

Українську націю, за В.Липинським, слід консолідувати на основі “територіального патріотизму” – відчутті любові до рідного краю як органічної цілісності усіх постійних мешканців української землі, незважаючи на їх соціальну належність, віросповідання, етнічне походження, мову, культуру. Прикладом можуть бути США, де на ґрунті територіального патріотизму постала одна нація. На думку мислителя, держава виникає лише тоді, коли всі мешканці території стають як один в її оборону на чолі законної Влади проти мешканців чужої “Землі”, чужої Батьківщини, чужої території. “Територіальна, краєва свідомість, а не свідомість племенно-культурно-віросповідно-національна лягла в основу всіх держав цілого світу”⁵. Поряд із цим він звертає увагу на екзистенційні основи нації, застерігаючи від штучності її творення. Якщо відродження нації відбувається без любові до нації в усіх її класах і групах, то з самого поняття “нація” відкидається увесь його творчий зміст.

Концепція “територіального патріотизму” виходить із переконання В. Липинського в тому, що нація, як органічна спілка людей, не може сформуватись без відчуття любові до рідного краю. Ця любов отожднюється ним із любов'ю до рідної “Землі”. Саме на ній утворюються

⁵ Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 1. Листування. – Київ-Філадельфія, 2003. – С.65.

специфічні характеристики ментальності нації. Через “Землю” збуджується творчий імпульс, воля провідної верстви до досягнення влади і перетворення у суспільстві. В.Липинський чітко окреслює межу людської волі. Вона визначається волею Бога. Тому, йдучи за Д.Чижевським, можна назвати його історіософію як “релігійний волонтаризм”. Такий підхід дає можливість В.Липинському уникнути крайнього раціоналістичного оптимізму. Одночасно, “релігійний волонтаризм” протистоїть і провіденціальному песимізму, оскільки він завбачує, що історія – це рух до здійснення вищої правди.

На основі аналізу історичного минулого мислитель доходить висновку, що суспільство суспільної рівноваги в Україні може бути побудованим за умов встановлення конституційної монархії. Його монархізм постає у руслі релігійного традиціоналізму – монарх мав стати консолідуючим центром, загально визнаним авторитетом у суспільстві. Роль гетьмана-монарха в Українській державі мала бути символічною і репрезентативною, з максимальним обмеженням його реальної влади за прикладом англійської конституційної монархії. Монархічне правління у формі Гетьманства має базуватися не на диктатурі чи волі народу, а виходити з “родової і нашої державної історичної традиції”, оскільки не пасивна українська більшість, а творча аристократична меншість здатна до державотворення.

У праці “Листи до братів-хліборобів” В.Липинський цілком об’єктивно оцінював складність створення монархічного устрою на поч. ХХ ст.: “Нова монархія, нова династія не може постати в часах, коли над життям народу панує преса і література. Родоначальники монархій і династій, Богом дані провідники нації не родяться при благосклонній участі кінематографістів і репортерів”⁶. Вийти зі скрутного становища можна було б через звернення до традиції – до династії, представники якої вже обіймали у ХVІІІ ст. посаду гетьмана. Однак, В.Липинський зовсім не ідеалізував режим П.Скоропадського, критикуючи засилля в ньому проімперськи налаштованих очільників.

Відносини між православною церквою та незалежною державою в Україні В. Липинський бачить як партнерські, засновані на формулі: кесарю — кесарево, Богові – Боже. Мислитель надає великого значення стародавній християнській заповіді через нагальну потребу для кожної особистості розмежовувати державу і церкву. Впливова церква, сильна

⁶ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – С.89–90.

духом мусить бути “осередком напруження волі національної і розпалити в нації містицизм релігійний, з його ідеалізмом, любов’ю, посвятою і дисципліною”⁷. Саме від того, чи здатна вона встановити і підтримувати гармонію між громадськими думками і національними прагненнями за допомогою свого духовно-морального авторитету залежить майбутнє як української культури, так і української держави.

Варто зазначити, що, попри католицьке віросповідання, В.Липинський дотримується принципів об’єктивності і толерантності під час аналізу міжконфесійних стосунків. У “Нарисі програми української демократичної хліборобської партії”, написаному ще 1917 року, він вказує, що партія домагатиметься цілковитого забезпечення свободи віри, причому поміж рівними по своїх правах всіма віросповіданнями України перше місце мусить належати православної церкві, яка повинна мати соборний устрій і повинна бути автокефальна, незалежна від зовнішніх політичних впливів і від держави всередині країни⁸. Мислитель визначає позицію і щодо інших християнських конфесій у новоствореній українській державі. Греко-католицька і римо-католицька церкви мають бути такі само автономні у межах своїх канонічних прав в Україні. При цьому римо-католицька церква має бути розділена на дві частини – українську та польську.

Відзначимо, що для В.Липинського створення української держави є невід’ємним від релігії як активного чинника соціо- та державотворення. Адже державна влада, “законна, маєстатична і загальна”, базується на чомусь вищому, ніж її прагнення до влади. “Боже помазання, яке вона в покорі приймає, і закон батьків (традиція), який вона з любов’ю продовжує – вище і старше – ось що лягло в тій чи іншій формі в основу народження всіх держав цілого світу”⁹. Релігія і церква у суспільстві діють здержуючи й організуючи, обмежуючи антигромадянські й антитовариські примхи одиниці.

В.Липинський акцентує не лише на факторі “завоювання влади” українцями в Україні, що в часі є досить досяжним. Він вказує на неймовірно складний і тривалий процес переродження українського суспільства, яке мусить внутрішньо визріти до самостійного існування і в

⁷ Липинський В. Релігія і церква в історії України. – С.37.

⁸ Липинський В. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Студії. –Т. 1. – Київ-Філадельфія, 1994. – С.260.

⁹ Липинський В.К. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 Квітня 1918 р. // Сучасність. – 1992. – № 6. – С.64.

межах вже самостійної держави. Його слова “ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути” й сьогодні залишаються актуальними.

Традиціоналізм В. Липинського базується на “громадянстві” як єдності Церкви, Армії та Родини. “Церква – Христом Богом установа організації природньої потреби віри і моралі. Армія – організація природньої потреби оборони. Родина – організація природньої потреби продовження роду. Клас – організація природньої потреби знання і краси (інтелігентський клас) і природньої потреби хліба (продукуючі класи)”¹⁰. В основі організації суспільства лежить авторитет: церковний, воєнний, родинний, класовий. Лише тоді, коли є загально визнані (церковні, воєнні, родинні і класові) авторитети зароджується на певній території власна держава. Адже без організації і без авторитетів немає громадянства, а є розпорошена, дезінтегрована і ненавидяча юрба рабів, якою правлять з чужої “Землі”, з метрополії.

В цілому В. Липинський, підкреслюючи важливе значення діяльності церковних інституцій, зокрема католицької церкви, у процесі державотворення, вказує як на основну умову державного будівництва на необхідність єдності релігійних, політичних, національних інституцій. Саме діяльність Католицької церкви, яка поєднує раціоналізм і релігійний містицизм, є прикладом для наслідування у контексті взаємодії церковних і державних інституцій.

На підставі аналізу взаємовідносин церкви і держави, мислитель доводить, що релігія є органічним елементом суспільної організації, спроможним своїм авторитетом підтримати державну політику і практику у напрямку їх гуманізації. Натомість новостворена українська держава має забезпечити свободу віросповідання, автономний статус християнських церков в Україні. Водночас Римо-католицька церква в Україні має бути розділена на дві частини – українську та польську.

¹⁰ Там само. – С.64.